

I. DIO

UVOD

1. Uvod u povijest socijalne psihologije __ 3
Carl F. Graumann
2. Evolucijska socijalna psihologija __ 21
John Archer
3. Razvojna socijalna psihologija __ 41
Kevin Durkin
4. Metodologija u socijalnoj psihologiji: provjeravanje ideja __ 67
Antony S. R. Manstead i Gün R. Semin

I . POGLAVLJE

Carl F. Graumann

Uvod u povijest socijalne psihologije

SADRŽAJ

- Uvod: Zašto proučavati našu povijest?
- Pretpovijest socijalno-psihologijske misli
- Prijelaz prema suvremenoj socijalnoj psihologiji
 - Völkerpsychologie
 - Psihologija mase
- Suvremena socijalna psihologija
 - Socijalna psihologija u Americi
 - Socijalna psihologija u Europi
- Sažetak i zaključci

» Uvod: Zašto proučavati našu povijest?

Pojedinci kao i grupe, od obitelji preko institucija do nacija, imaju svoju povijest. Tako i znanost i znanstvene discipline. Upoznati bilo koju od njih znači pokušati otkriti ne samo što su i kakve su danas, nego kakve su bile i što su postigle. Uglavnom, kada je riječ o društvenim grupama i su-stavima, ne bismo u potpunosti razumjeli sadašnja djelovanja njihovih pripadnika ako nemamo neko znanje o tome što su oni (ili njihovi prethodnici) ranije planirali da će grupa postići. Socijalna akcija, kao ponašanje usmjereno prema cilju, može se obrazložiti samo ako znamo tko je posta-vio taj cilj, kada i u koju svrhu. Budući da je istraživanje društva, uključujući sociopsi-hologijsko istraživanje, poseban primjer socijalne akcije, naime, kolektivan pothvat, morali bismo nešto znati o povijesti discipline želimo li razumjeti zašto socijalni psiholozi rade to što rade i kako to rade.

Ono što nazivamo "povijest" nije nešto određeno, što se može bilježiti i proučavati poput ostalih činjenica, fizikalnih ili društvenih. Povijest treba konstruirati. Podaci, brojke, osobe i događaji mogu biti zadani, ali koje od njih treba uzeti u obzir, kakav značaj imaju i u kakvom su međusobnom odnosu, stvar je konstrukcije i namjene (vidi Graumann, 1983, 1987). Iako govorimo o historiografiji, tj. o pisanju povijesti, važno je shvatiti da je to pisanje prije konstrukcija nego bilježenje.

Jedan od glavnih razloga i uvjerljiv povod za oblikovanje povijesti neke discipline može biti *identitet* te discipline. Što je, primjerice, identitet socijalne psihologije? Postoji li definicija? Tu nema suglasnosti jer ni nje-zin predmet, ni metode, ni teorije i modeli koji se koriste ne pružaju pouzdane i valjane kriterije za definiciju. Mi dijelimo teme sa srodnim društvenim, bihevioralnim i biološkim disciplinama. Skloni smo posuđivati modele od drugih, a većina naših metoda pripada zajedničkom arsenalu društvenih i bihevioralnih znanosti. Zato se po tradicionalnim kriterijima teorije, metode i istraživanja, socijalna psihologija ne razlikuje jasno od drugih područja. Razlikovnost je, međutim, važan aspekt identiteta. K tomu, činjenica je da različite socijalne psihologije postoje paralelno. Barem je za dvije osnovne varijante, naime psihologijsku socijalnu psihologiju (PSP) i sociologijsku socijalnu psihologiju (SSP), dokazano da postoje a da se mnogo ne osvrću jedna na drugu (Wilson i Schafer, 1978). Pojašnjenje je za takav raskol koliko jednostavno toliko i problematično. Pripadnici tih dviju grupa u pravilu imaju vlastite, različite putove; oni se bave istraživanjem, podučavanjem i radom u različitim područjima; čitaju i pišu za različite udžbenike i časopise; imaju različita zvanja; mogu imati i različite poglede na znanost. Dok se psiholozi usredotočuju na mentalne (tj. kognitivne) strukture i procese u pojedinaca, sociologijski socijalni psiholozi naglašavaju uloge pojedinaca u kontekstu društvenih struktura. Kako je "podjela rada" tekla kroz nekoliko generacija socijalnih psihologa, danas primjećujemo da su pripadnici PSP i SSP imali različite povijesti, s različitim "pionirima" i "herojima": Lewin, Festinger, Schachter, Asch, Campbell i F.H. Allport za PSP; Mead, Gorman, French, Homans i Bales za SSP (Wilson i Schafer, 1978). Upravo te različite povijesti omogućavaju i dokazuju različite identitete. Nadalje, kako

je pravilo da se udžbenici socijalne psihologije pišu ili s psihologijskog ili sa sociologijskog stajališta, opća historiografija mora sadržavati tumačenja svih glavnih varijanti socijalne psihologije i njihovih međuođnosa.

U izgrađivanju i održavanju socijalnog identiteta psiholog prepoznaje neko obilježje oblikovanja grupe, a u iskazivanju identiteta postupak koji mu je poznat iz proučavanja odnosa među grupama (vidi 17. poglavlje). Stoga ne iznenađuje što historiografija može biti shvaćena kao “socijalna psihologija prošlosti” (Watson, 1979).

Postoji još jedna tijesno povezana funkcija oblikovanja povijesti koja ima podjednako socijalni i psihološki karakter: *funkcija opravdanosti*. Agas-si (1963), Butterfield (1963) i drugi tvrde da time što historiografski postavljam sebe i svoje sadašnje istraživanje u odnos s “klasičnim” postignućima, s uvaženim teorijama iz prošlosti ili općenito s “velikanima”, opravdavamo vlastiti rad i vjerojatno podižemo svoj znanstveni status. Povezivanje sadašnjosti s dobro odabranom prošlošću stvara neku vrstu pedigrea, kontinuitet koji se, od radova “klasičnih” prethodnika (utemeljitelja ili sličnih) do našeg današnjeg istraživačkog rada, tumači kao osnovna crta napretka i prikupljanja znanja (Graumann, 1987).

Ipak, kako bi bila upotrebljiva, povijest neke discipline mora uzeti u obzir prekide, nedostatke, promašaje i slijepe ulice, a jednako tako i stalan slijed, uspjeh i napredak. Ona ne smije lažno prikazivati jedinstvo ako postoji pluralizam kao što je to u socijalnoj psihologiji. Konačno, kao i za bilo koju pojavu koju proučavamo, trebamo podatke o širem kontekstu. Za povijest discipline kontekst nije samo sustav znanosti nego i društveni, politički i ekonomski sustav unutar kojeg se razvija pojedina disciplina. Zato je sociologija znanosti postala važan dio disciplinarnog historiografije (Danziger, 1990; Harvey, 1965; Lepenies, 1977; Woodward, 1980).

Sljedeći kratki uvod u povijest socijalne psihologije neće zadovoljiti sve ove metodološke zahtjeve. Ipak, tko god proučava povijest znanosti, trebao bi donekle poznavati načela konstrukcije povijesti. To poznavanje bi trebalo pripomoći kritičkom čitanju i preispitivanju kakva je, uostalom, korist od proučavanja povijesti socijalne psihologije.

» Pretpovijest socijalno-psihologijske misli

Socijalni psiholozi obično smatraju da je njihova povijest počela 1908. godine (ili 1890-ih), dok se razdoblje pretpovijesti proteže sve do Platona (427.-347. pr. Kr.) i Aristotela (384.-322. pr. Kr.) ili čak predsokratovaca (od sedmog do petog stoljeća pr. Kr.), ovisno o tome na koju se filozofiju društva i znanosti oslanja povjesničar socijalne psihologije i o tome kako široko shvaća socijalnu psihologiju. Odluka o tome kako daleko protegnuti prošlost ili povijest socijalne psihologije i koga uključiti u funkciji je piščeva sadašnjeg razumijevanja socijalnog i psihologijskog.

Budući da prije kraja 19. stoljeća nije bilo socijalne psihologije ni u kakvom obliku ili sadržaju, naše je zanimanje za njezinu dugu pretpovijest zapravo zanimanje za povijest socijalne misli ili socijalne filozofije. Neka njezina osnovna pitanje glase:

1. Zamišljaju li se osobe kao pojedinci od kojih je svaki jedinstvena osoba, ili kao osobe koje su u osnovi poput drugih?
2. Promatra li se određena osoba kao funkcija društva ili obrnuto, društvo se promatra kao proizvod i funkcija pojedinaca koji ga čine?
3. Je li odnos između pojedinca i društva uopće značajno pitanje ili je izraz prikrivene ideologije?
4. Je li “priroda” ljudskih bića u osnovi egoistična pa su potrebne tehnike i postupci obrazovanja, izgradnje morala ili socijalizacije da osposobe ljude za zajednički život u grupama, zajednicama i državama, ili su ljudska bića društvena po “prirodi”, a društvenima ili nedruštvenima čine ih dobri ili loši utjecaji?
5. Jesu li muškarci i žene slobodni i odgovorni akteri ili su uvjetovani prirodnim i društvenim silama?

Ta i druga antropološka pitanja postavljali su filozofi stoljećima, te na njih odgovarali na razne načine. Ponuđena različita rješenja još su kontroverzne teme u suvremenoj teoriji i, neizbježno, postala su eksplicitne ili implicitne pretpostavke socijalno-psihologijskog teoretiziranja. Bilo da govorimo o prednosti pojedinačnog pred društvenim, duha pred materijalnim, prirodnog pred uzgojenim, racionalnog pred iracionalnim, ili u obrnutom smjeru, teško da postoji ijedna opsežnija psihologijska teorija koja ne odgovara na takva pitanja na svoj način. Upravo u tome je povijesni temelj suvremene socijalne misli očigledan i priznat.

Potvrda se, na primjer, može vidjeti u činjenici što se dvije glavne struje socijalne misli nazivaju platonovskom i aristotelovskom. Platon je isticao prednost države pred pojedincem, koji, kako bi postao istinski društven, mora biti obrazovan pod nadzorom vlasti. Za Aristotela ljudsko je biće društveno po prirodi, a u prirodu se može pouzdati da će osposobiti pojedince za zajednički život i ulazak u osobne odnose iz kojih će se prirodno razviti obitelji, plemena i na posljetku država. Ta razlika, u onome što ističu, između Platona i Aristotela ne bi trebala biti preuveličavana; pa ipak, oni su navijestili dvije tradicije socijalne misli koje se u moderno doba luče kao **pristup usmjeren na društvo** i **pristup usmjeren na pojedinca**. Prvi naglašava odlučujuću ulogu društvenih struktura (sustava, institucija, grupa) u osobnom iskustvu i ponašanju; nasuprot tome, u drugom su individualni procesi i djelovanja ti iz kojih se mogu protumačiti funkcije društvenih sustava.

U povijesti socijalne misli koncepcija prvenstva društvenog poprimila je mnoge oblike. Za Hegela (1770-1831), njemačkog idealističkog filozofa, država nije samo najviši oblik društva nego utjelovljenje (objektivne) **grupne svijesti** u kojoj je pojedinačni um aktivan sudionik. Kasnije socijalno-psihologijske ideje o (supra-individualnoj) grupnoj svijesti izvedene su iz Hegelova shvaćanja. Za suvremenike koji smatraju da je socijalna psihologija previše isključivo usmjerena na pojedinca, filozofija društvene svijesti predstavlja značajan model (vidi Markova, 1982, 1983). Stoga se teorija društva može smatrati okvirom unutar kojeg bi se trebalo razviti socijalno-psihologijsko teoretiziranje kao što je to izričito naznačeno u socijalnoj psihologiji G. H. Meada (1934) i u simboličkom interakcionizmu (uglavnom njegovoj SSP tradiciji) (Manis i Meltzer, 1980).

Pristup usmjeren na društvo

Bilo koji pristup proučavanju individualnog i socijalnog ponašanja, koji naglašava uvjetujuće funkcije socijalnog, odnosno društveno-strukturalnog konteksta.

Pristup usmjeren na pojedinca

Bilo koji pristup u proučavanju socijalnog ponašanja i socijalnih funkcija koji se isključivo ili pretežno oslanja na proučavanje iskustva i ponašanja pojedinca.

Grupna svijest

Shvaćanje supraindividualne prirode i neovisnosti kolektivne svijesti društvene grupe.

Iako u dugoj pretpovijesti socijalne psihologije možemo naći još značajnih teorija o prednosti društvenog i društva pred individualnim, trebali bi smo se osvrnuti i na mnogobrojne primjere suprotne strane: filozofskim prethodnicima socijalne znanosti usmjerene na pojedinca. Kako je, šire gledano, psihologija, a s njom i socijalna psihologija (PSP), proučavanje pojedinačnih iskustava i ponašanja, morali bismo očekivati velike utjecaje raznovrsnih **individualizama** na psihologiju. Nažalost, izraz “individualizam” ima previše različitih značenja da bi bio uporabiv bez pojmovnog razjašnjenja (Lukes, 1973a). Jedno takvo razjašnjenje, ključno za psihologa, odnosi se na pojam “apstraktnog pojedinca”, pod kojim se podrazumijeva da se temeljna psihološka obilježja (zvala se ona instinktima, potrebama, zahtjevima ili željama) “smatraju zadanima, neovisno o društvenom kontekstu” (1973a, str. 73). To što su ona nepromjenjiva, znači da je grupa ili cijelo društvo tek skup ili proizvod takvih pojedinačnih “značajki”. PSP biva od svojih početaka određena kao znanstveno proučavanje pojedinca u društvenom kontekstu. U svojoj usmjerenosti na pojedinca, PSP je vrlo blizu, ako nije čak i dio, opće eksperimentalne psihologije. Velikim se dijelom takav individualizam pojavio tijekom povijesti pod imenima hedonizam i utilitarizam. Osnovna značajka **hedonizma** jest *načelo ugone* prema kojem djelujemo kako bismo osigurali i zadržali stanje ugone, a izbjegli i umanjili bol.

Od pojave Jeremyja Benthama (1748-1832), koji je teorijski promijenio načelo ugone u načelo korisnosti (utilitarnosti), u socijalnu je misao ušao, i tamo ostao, **utilitarizam** - doktrina koja zagovara najveću sreću najvećeg broja ljudi. Usprkos mnogim varijacijama doktrine i različitim kombinacijama individualizma, utilitarizma i liberalizma, postoji jedna crta tradicije koja vodi izravno do temelja psihologije. Za većinu suvremenih teorija kondicioniranja i motivacije, od kojih su mnoge predstavljane kao socijalno-psihologijske teorije, pojmovi koji se podrazumijevaju pod individualnim zadovoljenjem (npr. potkrepljenje, nagrada, profit, smanjenje napetosti, disonance, nesigurnosti) varijacije su načela ugone ili korisnosti.

Još su dva druga intelektualna postignuća u 19. stoljeću značajno pridonijela suvremenoj socijalnoj psihologiji: sociologija i evolucijska teorija. Kao termin i program **sociologiju** je osnovao Auguste Comte (1798-1857), kojega su također hvalili i kudili kao oca **pozitivizma**. Za Comtea (1853) je pozitivizam bio sustav filozofije koji je podrazumijevao model evolucijskog napretka ljudskog znanja od teološkog preko metafizičkog do “pozitivnog” stupnja znanstvene spoznaje, u kojem su pojave prihvaćane kao stvarne i izvjesne, a znanje je opis tih pojava i njihova prostornog i vremenskog poretka u smislu postojanosti i mijena. Sociologija je trebala biti kulminirajuća znanost koja bi uspoređivala kulture prema njihovim različitim stupnjevima društvene evolucije. Ipak, ime Emila Durkheima (1858-1917) vezuje se uz početak kontinuirane sociologijske tradicije. On je smatrao da su društvene činjenice nezavisne i izvan pojedinačne svijesti. Otada “kolektivne reprezentacije” određenog društva postoje same za sebe. Iako su možda nastale udruživanjem i interakcijom pojedinaca, njihova se obilježja razlikuju od individualnih reprezentacija i ne ovise o njima (Durkheim, 1898). Dok je relativna autonomija društvenog od pojedinačnog

Individualizam Doktrina koja naglašava prava, vrijednosti i interese pojedinca iz kojih se moraju izvesti i opravdati sva prava i vrijednosti društva (etički i politički individualizam). Doktrina da sva objašnjenja individualnih ili socijalnih pojava moraju biti odbačena ako nisu u potpunosti izražena u terminima pojedinaca (metodološki individualizam).

Hedonizam (psihološki) Doktrina da je svaka aktivnost motivirana željom za ugodom i izbjegavanjem bola.

Utilitarizam Doktrina da je determinirajući uvjet akcije pojedinca ili socijalne akcije korisnost (ili očekivanje korisnosti) njezinih posljedica (psihološki utilitarizam). Doktrina da cilj svih socijalnih akcija treba biti najveća sreća najvećeg broja ljudi (etički utilitarizam).

Sociologija Društvena znanost koja se bavi društvenim sustavima/strukturama kao što su društveni odnosi, društvene institucije, cijela društva.

Pozitivizam Doktrina prema kojoj znanje treba biti zasnovano na prirodnim pojavama i njihovim vremenskim i prostornim odnosima kako ih identificiraju i provjeravaju metode (metodologija) empirijskih znanosti.

navela Durkheima da zahtijeva da “kolektivna psihologija” bude nezavisna od individualne psihologije, većina je ranih koncepcija socijalne psihologije oko prijelaza stoljeća bila oblikovana prema modelu psihologije pojedinca. Tek je mnogo kasnije francuski socijalni psiholog Moscovici (1981) preuzeo i revidirao Durkheimovu teoriju kolektivnih reprezentacija (vidi 5. poglavlje i Farr i Moscovici, 1984).

Na poslijetku, prema kraju duge pretpovijesti pojavio se utjecaj *teorije evolucije*, jedne od najmoćnijih, najpopularnijih, a ipak kontroverznih intelektualnih inovacija 19. stoljeća. Na psihologiju je mnogo utjecao njezin glavni protagonist Charles Darwin (1809-1882), a također i njegovi sljedbenici. Darwinov se doprinos socijalnoj psihologiji uglavnom može naći u knjizi *Porijeklo čovjeka* (1871) i njoj srodnoj knjizi *Izražavanje emocija u čovjeka i životinja* (1872, 1896). Čovjek je društvena životinja koja je razvila sposobnost za fizičku, socijalnu i mentalnu prilagodbu na okolinu koja se mijenja, a jedan njezin dio je društven, kao na primjer pleme ili grupa. Stoga izražavanje emocija ima svoju društvenu funkciju u komunikaciji između i unutar vrsta (vidi 10. poglavlje). Britanski je filozof i (rani) sociolog Herbert Spencer (1820-1903) uopćio i popularizirao evolucijsku teoriju uglavnom u društvenoj domeni. Međutim, kako je kombinirao evolucijsku teoriju s doktrinom individualizma i *laissez-faire* stajalištem (neka razvoj ide svojim putem), povjesničari socijalne psihologije poput Karpfa (1932) i Hearnshawa (1964) tvrdili su da je Spencer učinio malo za unapređenje socijalne psihologije. Čak je i Darwinov udio u izgradnji socijalne psihologije bio nezamijećen dugo vremena (Farr, 1980), dok su njegove izravne preteče svojatali i humani etolozi, objašnjavajući društveno ponašanje (Hinde, 1974), i sociobiolozi (Wilson, 1975) (vidi 2. poglavlje).

» Prijelaz prema suvremenoj socijalnoj psihologiji

Govoreći o pretpovijesti socijalne psihologije, dosad smo nastojali istaknuti da stajališta koja smo ukratko opisali, nisu bile socijalne psihologije u današnjem smislu riječi. Ipak, vidjeli smo da su neke od doktrina o kojima smo govorili dovele do sadašnjeg teoretiziranja. Razlog tome što u ovom odjeljku još ne govorimo o suvremenoj socijalnoj psihologiji nego tek o prijelaznom stupnju, treba tražiti u činjenici da su područja istraživanja o kojima ćemo govoriti, bila napuštena ili prepuštena drugim društvenim znanostima prije nego je nastala institucionalizacija socijalne psihologije.

Razmatrat ćemo dva glavna europska pristupa socijalnoj psihologiji:

1. *Völkerpsychologie* Moritza Lazarusa (1842-1903), Hermana Steinthala (1823-1899) i Wilhelma Wundta (1832-1920);
2. Psihologiju mase talijanskih i francuskih pisaca kasnog 19. stoljeća kao što su Tarde (1843-1904) i Le Bon (1841-1931).

Oba su pristupa primjer diskontinuiteta jer se od njih odustalo prije pojave modernog (američkog) oblika socijalne psihologije. Oba su pristupa socijalnoj psihologiji koja je usmjerena na društvo, a ne na pojedinca, opažajno-interpretativna, prije nego eksperimentalna. Obje koncepcije danas ponovo

razmatraju oni koji pokušavaju socijalnu psihologiju proširiti prema (komparativno) socio-kulturalnoj disciplini, a koja uključuje proučavanje jezika, morala, običaja, materijalne kulture, kolektivnih trendova i društvenih promjena.

Völkerpsychologie

Beznažno je pokušati prevesti ovaj izraz na bilo koji drugi jezik (vidi Danziger, 1983). On doslovno znači "psihologija naroda"; ustvari, to je komparativna, povijesna, socijalna i kulturalna psihologija koja se u europskim udžbenicima uglavnom navodi u nepromijenjenom obliku - kao njemačka Völkerpsychologie. Umjesto niza definicija, slijedi pregled njezine temeljne logike.

Budući da, u skladu s Karpfom (1932), možemo s pravom govoriti o "europskoj pozadini" socijalne psihologije, neizbježno je razmotriti naci-onalne tradicije društvene misli, na primjer u Njemačkoj, Francuskoj i Engleskoj.

Völkerpsychologie je dakle manifestacija i prototip njemačke socijalno-psihologijske misli pripremane u 18., razrađene u 19. i privedene kraju u 20. stoljeću. Upućivanje na Njemačku naglašava poseban nacionalni, tj. politički, društveni i kulturalni razvoj kao promjenjivi kontekst društvene i pojedinačne svijesti. U toj tradiciji ključna pretpostavka jest da je primarni oblik ljudskog udruživanja kulturalna zajednica (*Gemeinschaft*), Volk, u kojoj se ostvaruje izgradnja i obrazovanje (*Bildung*) ličnosti pojedinca. Za filozofe i znanstvenike poput Herdera, Hegela i Wilhelma von Humboldta jezik je bio medij u kojem zajednica oblikuje svoje pojedinačne članove; oni su, zauzvrat, aktivno pridonosili njihovu jeziku koji treba shvatiti kao društveni proizvod (Markova, 1983). Dok se danas smatra da je apstraktno "društvo" društveni kontekst iskustva, akcija i interakcija, u 18. i 19. stoljeću za njemačke je učenjake to bila nacionalna i kulturna zajednica naroda - *Volk*, čiji su svijest ili duh (*Volksgeist*) shvaćeni kao ujedinjavajuće načelo ili ideja.

I *Volk* i *Volksgeist* su postali predmetima nove discipline kada su je M. Lazarus i H. Steinthal institucionalizirali u stručnom časopisu *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*, 1860. godine. Od početka nije bilo dvojbe o tome da je nova disciplina usko vezana i zamišljena kao doprinos političkim naporima prema njemačkoj nacionalnoj državi (Eckardt, 1971). Potaknuta su mnoga, već dugo postojeća pitanja socijalne psihologije, ali kako je okvir bio nacionalan više nego općedruštven, pitanja su se razlikovala od onih sadržanih u francuskoj psihologiji masa (vidi dalje).

Wilhelm Wundt je preuzeo Völkerpsychologie kao ekvivalent i dopunu eksperimentalnoj psihologiji pojedinca još 1863. i, uz modifikacije, odustajanja i potvrde, ustrajao je u tom području sve do svoje smrti 1920. godine (Wundt, 1900-20, 1921). Iako je bio glavni kritičar Lazarusove i Steinthalove koncepcije, moguće je navesti neke zajedničke probleme koji su preneseni (ili su trebali biti) u modernu socijalnu psihologiju. U središtu zanimanja je svakako priroda odnosa pojedinac-zajednica, a ona uključuje mnoštvo teorijskih, konceptualnih i metodoloških pitanja. Ipak, nije uopće bilo dvojbi o istinskoj društvenoj prirodi pojedinca; samo individualna eksperimentalna psihologija, pola je psihologije.

Völkerpsychologie (njemački = psihologija naroda) Rani oblik povijesne i komparativne sociokulturalne psihologije (nastao na prijelazu 19. u 20. stoljeće), a proučava proizvode kulture (jezik, mitove, običaje itd.) koji nastaju iz socijalnih interakcija.

Jednako tako staro jest pitanje bi li socijalna psihologija, da bude istinski socijalna, trebala biti povijesna disciplina kao što je opet zastupao Gergen (1973, 1985). Völkerpsychologie je barem značila komparativno povije-sno proučavanje objektivnih produkata društvene (ili kolektivne) interakcije, kao što je jezik, mit i običaji; to je bila kulturalna socijalna psihologija u kojoj proučavanje jezika zauzima središnje mjesto. Osim najosnovnijih procesa, nijedno ljudsko iskustvo ili aktivnost ne mogu (i ne trebaju) biti odvojeni od svoga društveno-kulturnog konteksta, zanemarujući razvojnu povijest misli u jeziku. Još jedno obilježje Völkerpsychologie, koje ćemo teško naći u suvremenoj socijalnoj psihologiji, jest zanimanje za odnos između pojedinaca koji djeluju i koji su u interakciji te za rezultate njihove (inter) akcije - rezultate koji, zauzvrat, utječu na pojedinačnu svijest pripadnika i obogaćuju je. Oni “potiču u pojedinaca nova postignuća, bitna za život zajednice” (Wundt, 1921, vol. I, str. 20-1).

Danas je lako vidjeti pogrešku Völkerpsychologie u pomanjkanju empirijske metodologije i istraživanja. Međutim, pokušamo li imaginarno izokrenuti perspektivu i pogledamo li područje današnje socijalne psihologije s Wundtova stajališta, možemo isto tako zamijetiti u kojoj se mjeri kulturalni opseg područja sažeo, a metodološki proširio (vidi Jaspars, 1983, 1986). Gledajući unatrag, stječe se dojam da su, možda, ne cijela ideja, ali mnoga značajna pitanja Völkerpsychologie “predana” srodnim disciplinama, uglavnom antropologiji i sociologiji, a da su ih tek nedavno europski socijalni psiholozi ponovno otkrili. Jaspars (1986, str. 12) čak smatra mogućim “povratak prvom znanstvenom pokušaju proučavanja socijalnog ponašanja onako kako su to predlagali Lazarus i Steinthal”.

Psihologija mase¹

Intelektualna i znanstvena pozadina **psihologije mase** je složena. Tu su, s jedne strane, mnogi postupci i oblici **sugestije**, kao što je tradicija (vještina, tehnika, doktrina, kult) hipnotizma, tj. izazivanje stanja sličnog snu koje određenu osobu, uz određena ograničenja, čini podložnom sugestijama hipnotizera. Anton Mesmer (1734-1815), koji je mogao ljude dovesti u trans, tvrdio je pritom da je pod njegovom vlašću univerzalna životna snaga (“magnetizam”) koja će ojačati i poboljšati život i zdravlje. Hipnotička sugestija, kako je to kasnije nazvano, trebala je sniziti pacijentovu razinu svijesti, čineći tako njegov (ili njezin) duh “primitivnijim”. U poznatom kontroverznom natjecanju između francuskih medicinskih škola, jedne iz Nancyja i druge iz Salpêtrièrea u Parizu, ta se tehnika predstavljala kao dijagnostička u prvom, a terapijska u drugom slučaju. Ipak, ona je postala jednim od najvažnijih modela socijalnog utjecaja i prvi psiholozi mase prihvatili su je za tumačenje nepotvrđene iracionalnosti, emocionalnosti i “primitivizma” masa (vidi Barrows, 1981; Paicheler, 1985).

Drugi medicinski model, čak izrazitije “patološki” po porijeklu i vrsti, uzet je iz epidemiologije. Prema sličnosti s bakterijskom zarazom, koja je u skorije vrijeme postala znanstvenom činjenicom zahvaljujući

¹ **Psihologija mase** Proučavanje svijesti (usporedite **grupna svijest**) i ponašanja mase i mnoštva, kao i doživljaja pojedinca u takvom mnoštvu.

² **Sugestija** Tehnika i/ili proces pomoću kojeg se drugu osobu navede da doživljava i da se ponaša na zadani način, tj. onako kako je to odredio onaj tko sugerira, npr. hipnotizer.

¹ Neki autori koriste i naziv psihologija gomile (op. red.).

istraživanjima “lovaca na mikrobe” poput Louisa Pasteura (1822-95) i Roberta Kocha (1843-1910), smatrala se mogućom i **mentalna zaraza**, te se njome tumačilo širenje afekta i ‘anomije’ u razdraženoj rulji ili na sličan način uzbu-njenim masama.² Mentalna zaraza, ključni termin u Le Bonovoj utjecajnoj psihologiji mase (Le Bon, 1895), iako ga nije sam skovao (vidi Nye, 1975), bio je kasnije protumačen u smislu “kružne reakcije” (Allport, 1924) i “međusobnog poticaja” (Blumer, 1946). Stoga je teorijski izgubio svoje obilježje “zarazne bolesti” (Milgram i Toch, 1969). “Medicinska” izvrtanja predodžbe mase u promišljanjima 19. stoljeća odlično je dokumentirao Barrows (1981; vidi također 17. poglavlje).

Drugi znanstveni korijen psihologije mase bila je kriminologija. Ono što je s medicinske točke gledišta bilo podsvjesno i afektivno stanje svije-sti iz pravne je perspektive predstavljalo *smanjenu uračunljivost* pojedinca utopljenog u masi ili čak u “delinkventskoj masi” (Sighele, 1891; Tarde, 1895). Temeljna pretpostavka toga medicinsko-pravnog pristupa jest, ponovno, da u masi pojedinac postaje primitivniji, infantilniji nego kad je sam, a otuda i manje inteligentan, manje vođen razumom i stoga manje uračunljiv. Iako su sve te ideje bile naglašavane u nizu talijanskih i francuskih publikacija prije 1895., Le Bon ih je popularizirao u svojem bestseleru, a da nije naveo prave autore. Na posljertku, kasniji sljedbenici ideje o svijesti i ponašanju mase prihvatili su upravo Le Bona kao učitelja psihologije mase (npr. Freud, 1953; kritički Nye, 1975; Moscovici, 1981).

Spojimo li oba izvora, medicinski i kriminološki, ta “latinska” koncepcija mase spada u nenormalnost, povezana ili s bolešću ili zločinom, a samo u najboljem slučaju uzima u obzir olakotne okolnosti. Da bismo razumjeli zašto su kolektivno ponašanje i njegovi mentalni korelati bili smatrani anomalijom ili ‘anomijom’, treba razmotriti društveni i politički kontekst u kojima su se takve koncepcije razvile; a to je očevidno iz tekstova o psihologiji mase. Sljedi revolucija (u Francuskoj 1789., 1830., 1848., 1871.); radikalne ekonomske i društvene promjene zbog brze industrijalizacije i urbanizacije; rast i ‘revolt masa’; jačanje radničkih sindikata i socijalističkih ideja, štrajkovi i svibanjske demonstracije; korupcije i skandali; vojni poraz Francuske u ratu s Prusijom 1871., te revolucionarna Pariška komuna i njezino krvavo gušenje iste godine; sve to zajedno postalo je prijetnjom ustanovljenom političkom, društvenom i moralnom poretku i, uglavnom, buržoaziji. Kako je Barrows (1981) uvjerljivo tvrdio, postojao je opći osjećaj *dekadencije* i propadanja koje je trebalo protumačiti. Mase su ‘otkrivene’ (Moscovici, 1981) i doživljene kao uzrok opće slabosti, a od znanosti se tražilo da potanko raščlani uzročni odnos između fenomena mase i društvenih zala. Kriminološka, a tako i psihijatrijska ili epidemiološka ‘objašnjenja’ odgovarala su sveopćem *Zeitgeistu* (duhu vremena). Usprkos kontroverznim pojmovima o ‘mentalnom jedinstvu mase’ (Le Bon, 1895) i ‘entiteta svijesti mase’, što se oboje proteglo i u 20. stoljeće (npr. McDougall, 1920), važno je shvatiti da je glavna briga zapadnoeuropske psihologije mase bila

Mentalna zaraza Hipotetički mehanizam koji se nalazi u osnovi širenja afekata i ideja u gomili.

2 Anomija je Durkheimov izraz za stanje u kojem se dominantne društvene norme dovode u pitanje, zanemaruju ili odbacuju.

sudbina 'normalnog' pojedinca koji je u društvenim uvjetima mase postao nekako 'abnormalan'. Dok je Le Bon pisao o ruljama i porotama, masovnim demonstracijama i parlamentu, kriminalu i religioznim okupljanjima, sve pod kategorijom 'mase', mi danas različito prilazimo masama, društvenim pokretima, javnosti i institucijama. Međutim, jednu važnu razliku istakli su već Tarde (1901) i Park (1972); onu između mase i javnosti. Dok masa podrazumijeva fizički kontakt i prostorno ograničenje, javnost, uglavnom zahvaljujući suvremenim oblicima komunikacije (iako samo u obliku tiska u to vrijeme), nadilazi prostorne granice i širi se kao "javno mnijenje".

Poput Völkerpsychologie, psihologija mase nije se razvila unutar akademske psihologije nakon što je McDougall (1920) iznova uveo pojam "grupne svijesti". Ipak, za razliku od ranije, neke od najvažnijih tema psihologije mase uključene su u novu socijalnu psihologiju nakon što su bile individualizirane i tako postale pristupačne za eksperimentalnu analizu. Pod temom društvenog utjecaja prepoznajemo nastavak onoga što je nekad bilo shvaćano kao učinci sugestija, zaraze i imitacije (vidi Moscovici, 1985; Paicheler, 1985). Tek nedavno ključni problem svijesti i ponašanja mase bio je iznova razmotren, a Moscovici i drugi su ga ponovo protumačili (Moscovici, 1981; vidi Graumann i Moscovici, 1986).

» Suvremena socijalna psihologija

Socijalna psihologija kakvu znamo danas javlja se otprilike na prijelazu stoljeća. Autori američkih udžbenika radije su kao njezin početak odredili 1898. godinu, prema prvom eksperimentu u socijalnoj psihologiji, i 1908., zbog dva udžbenika iz toga područja. Ustvari, pokazalo se da nijedna od obiju 'prvih godina' nije točna; ali nema smisla zamijeniti ih nekim drugim 'prvim' godinama. Krajem 19. stoljeća nisu postojale samo Völkerpsychologie i psihologija mase. Postojao je i termin 'socijalna psihologija', a odnosio se na postojeća istraživanja koja su se bavila pojedincem u društvu ili 'psihologijom društva' (Lindner, 1871; vidi Lück, 1987). Ipak, od najranijih programa socijalne psihologije ističu se dvije različite koncepcije, koje sažeto glase: (1) nova se disciplina, kao socijalna *psihologija*, treba baviti pojedincem i unutrašnjim-individualnim procesima kao što je to slučaj u psihologiji (npr. McDougall, 1908; Simmel, 1908); (2) kao *socijalna*, psihologija bi se trebala usredotočiti na ulogu društvenog (strukturnog) konteksta za individualne procese (npr. Lindner, 1871; Durkheim, vidi Lukes, 1973b; Ross, 1908). Iako često citirane knjige iz 1908. nisu bile prvi udžbenici iz socijalne psihologije, one mogu dobro predstavljati dva različita težišta. McDougallov *Uvod u socijalnu psihologiju* bila je (teorijska) knjiga o "urođenim sklonostima i sposobnostima pojedinačne ljudske svijesti" (1908, str. 18), tj. individualistički pristup socijalnoj psihologiji uz pomoć teorije instinkta; u suvremenim terminima, to je teorija motivacije (vidi Farr, 1986). Ross, sociolog, bavio se u *Socijalnoj psihologiji* "problemima koji nastaju među ljudima kao posljedica njihova udruživanja" (1908, str. 1). Njegova su tema bile uniformnosti nastale iz socijalnih utjecaja zbog interakcije, djelomično u tradiciji psihologije mase, a uglavnom kao "iskrena počast geniju Gabrielu

Tardeu' (str. viii). Pepitone je u pravu kada, u razmišljanjima o povijesti socijalne psihologije (1981, str. 974), tvrdi da je 'kolektivna socijalna psihologija, onakva kakvu je Ross prikazao, ostala velikim dijelom unutar sociologije', dok je, naprotiv, za psihologiju 'individualno bila jedina realnost' pa to vrijedi i za socijalnu psihologiju koja se iz nje razvila.

Socijalna psihologija u Americi

Vidjeli smo da socijalno-psihologijski individualizam ima svoje korijene u određenim socijalnim filozofijama, ali uspostavom (psihologijske) discipline socijalne psihologije taj je individualizam poprimio metodološku notu. Moguće je da se "pojava socijalne psihologije kao odvojenog područja empirijskog istraživanja ... može promatrati ... kao generacijski revolt protiv metode sjedenja u naslonjaču socijalne filozofije" (Cartwright, 1979, str. 83). Međutim, sasvim je sigurno da se u stavovima i radu F. H. Allporta (1924), jednog od prvih modernih američkih socijalnih psihologa, individualistička koncepcija poklapala i sjedinila s metodološkom orijentacijom, odnosno eksperimentalno-biheviorističkim pristupom. Za Allporta, prvog socijalnog psihologa u biheviorističkoj tradiciji, socijalna je psihologija "znanost koja proučava ponašanje pojedinca u mjeri u kojoj to ponašanje potiče druge pojedince ili je samo za sebe reakcija na to ponašanje" (1924, str. 12). Ipak, dok je "stajalište o ponašanju" bio samo način shvaćanja činjenica, eksperimentalna metoda je ta koja ih podastire (str. vi). Kombinacija individualističkog pristupa, "stajališta o ponašanju" i eksperimentalne metode, zamišljena je da učini socijalnu psihologiju znanstveno respektabilnom disciplinom; to je nastojanje, prema Cartwrightu (1979, str. 84), trajalo prva tri ili četiri desetljeća postojanja socijalne psihologije.

Iako se veći dio ovog procesa događao u Americi i može se povijesno pratiti do modela F. H. Allportovih prvih eksperimenata socijalne facilitacije (vidi 15. poglavlje), treba napomenuti da se sâm Allport (1924) uvelike oslanjao na eksperimentalni rad nekolicine Wundtovih učenika (vidi Graumann, 1986). K tome, Pepitone (1981, str. 975) govori o "njemačkim korijenima eksperimentalne tradicije u socijalnoj psihologiji". "Europski korijeni" bilo bi čak preciznije, jer se ne radi samo o pretjerano (i pogrešno) citiranom primjeru Tripleta, koji je 1898. opisao eksperiment o utjecaju su-djelovanja drugih na brzinu i kvalitetu rada pojedinca (što je kasnije postalo poznato kao "socijalna facilitacija"). Kako su pokazali Haines i Vaughan (1979), bilo je i drugih eksperimenata prije 1898. koji zaslužuju da ih se naziva socijalno-psihologijskim, uglavnom u kontekstu Binetovih i Henrijevih proučavanja *sugestibilnosti* (npr. Binet and Henri, 1894), a ta je tema preuzeta iz tradicije hipnoze o kojoj je bilo govora ranije.³ Čak i prije, 1880-ih, Ringelmann je proveo istraživanja grupne produktivnosti (vidi 15. poglavlje i Kravitz i Martin, 1986). Povijesno je međutim manje zanimljivo pronaći istinski prvi eksperiment (to je proizvoljna odluka) nego zamijetiti

3 Haines i Vaughan (1979, str. 332) se čak pitaju "je li ovaj eksperiment na bilo koji način potaknuo poznata istraživanja konformizma Solomona Ascha" (vidi 16. poglavlje).

kako socijalni psiholozi još uvijek pokušavaju poistovjetiti svoju povijest s eksperimentalnom prije nego nekom drugom metodologijom: to je rječiti primjer identifikacijske funkcije historiografije (vidi ispred).

Usprkos europskim korijenima eksperimentalizma, dogodilo se, uglavnom u društvenoj i znanstvenoj klimi Sjedinjenih Država nakon Prvog svjetskog rata, da je socijalna psihologija više nego drugdje postala “znanost o pojedincu” (Allport, 1924, str. 4). Učinak ovog ograničenja bio je da je socijalna psihologija velikim dijelom uklonjena iz proučavanja društvenih pitanja (Katz, 1978, str. 780). Ona je, barem u svojoj istraživačkoj praksi, izolirala svoje ispitanike iz njihova društvenog konteksta; sve dok u ekonomskim i političkim krizama, kao što je bila Velika depresija i Drugi svjetski rat “hitnost rješavanja društvenih problema nije dovela do potiskivanja laboratorijskih purista” (1978, str. 781), kako ćemo vidjeti nešto dalje.

Najveće postignuće 1930-ih i 1940-ih bilo je proučavanje i, uglavnom, mjerenje stavova (vidi 8. poglavlje), a nakon te preokupacije, 1950-ih i 1960-ih godina slijedila je usredotočenost na tumačenja promjene stavova (vidi 9. poglavlje). Za povjesničara su mnoge tehnike mjerenja stavova, koje su se razvile od sredine 1920-ih, manje zanimljive nego sve čvršće uvjerenje, iznova potvrđivano svakom novom tehnikom, da se “stavovi mogu mjeriti” (Thurstone, 1928) te da se njihovom mjerljivošću, zajedno sa sve većom sofisticiranošću eksperimentalne metode, može uzdići znanstveni status socijalne psihologije. Današnja veća poželjnost eksperimentalnog u odnosu prema terenskim istraživanjima i mjerenja nad opažanjem, institucionalizirana je u nastavnim planovima i u kriterijima za objavljivanje istraživačkih radova. Osim toga, dobivanje novca i subvencija nema-lo ovisi o razini metodološke sofisticiranosti. Ali također, ono što se nazivalo “krizom” socijalne psihologije tijekom 1970-ih, u kojima je socijalna smislenost i značenje njezina najvećeg istraživačkog rada bila predmetom razmatranja iz mnogih kutova, bilo je uvelike pripisano vladavini metoda nad problematikom (vidi Buss, 1979; Israel i Tajfel, 1972).

Povijesno, bilo je odstupanja od te metodološke glavne struje kad god je pritisak društvenih i političkih problema zahtijevao suradnju i odanost socijalnih psihologa. To je bio slučaj kada je osnovano Društvo za psihologijsko proučavanje društvenih pitanja (Society for the Psychological Study of Social Issues) tijekom 1930-ih. Isto se ponovilo 1940-ih kada su, pod pritiskom nacističke i fašističke dominacije i terora, socijalni psiholozi u slobodnim zemljama ne samo pokušali pomoći da se pobijedi u ratu, nego i planirali bolji svijet demokratskih društava. Jedan od takvih bio je židovski prognanik iz Berlina, Kurt Lewin (1890-1947), član geštalt grupe koja je utjecala na socijalnu psihologiju na razne izravne i neizravne načine.

Lewin, potpuno svjestan onoga što se dogodilo u Njemačkoj a potom i u Europi, postao je socijalni psiholog primjenom svoje *teorije polja* na grupe (Lewin, 1948, 1951). Taj pristup, manje teorija a više opća metodologija, usredotočio se na princip međuzavisnosti, naglašavajući prvenstvo cjeline (situacije ili polja) nad dijelovima, i iskoristio više konstruktivne a manje klasifikacijske metode. Ovakva široka metodologija omogućila je Lewinu i njegovim učenicima eksperimentiranje s grupama (kao prototipovi “polja

sila”), ali također i rad s grupama u svakodnevnom životu zajednice kako bi se promijenilo njeno ponašanje, moral, predrasude, stil vod-stva itd. - takav je pristup postao poznat kao *akcijsko istraživanje*. Popis njegovih suradnika i učenika, od vremena koje je proveo na Sveučilištu u Iowi - University of Iowa's Child Welfare Research Station (1935-44), do vremena kada je osnovao vlastitu zakladu, Istraživački centar za grupnu dinamiku - Research Center for Group Dynamics (Ann Arbor), vjerojatno je najimpresivniji i najutjecajniji ikada povezan uz jednog znanstvenika nakon Wundta (vidi Festinger, 1980; Marrow, 1968).

Iako je Lewin umro 1947. godine, uglavnom su levinijanci poput Cartwrighta, Deutscha, Festingera, Frencha, Kelleya, Schachtera i Thibauta oblikovali socijalnu psihologiju u Americi poslije Drugog svjetskog rata i, na poslijetku, u Europi. Marx i Hillix (1979, str. 322) čak su zaključili “da je teško smatrati hiperbolom kada se američka socijalna psihologija opisuje kao Lewinovo djelo”. Dodaju li se tu Amerikanci koji su potpali pod utjecaj drugih emigranata, nije pretjerano zaključiti poput Cartwrighta (1979, str. 85): “Teško je zamisliti kako bi to područje danas izgledalo da ljudi poput Lewina, Heidera, Köhlera, Wertheimera, Katona, Lazarsfelda i Brunswikovih nisu došli u Sjedinjene Države onda kada su došli.” Treba pod-sjetiti na taj prisilni transfer ljudi i ideja iz Europe u Ameriku onda kada u američkim tekstovima povremeno pročitamo da je socijalna psihologija prvenstveno američki proizvod (str. 85) ili uglavnom sjevernoamerički fenomen” (Jones, 1985, str. 47). U takvim izjavama istina je da su nakon dolaska emigranata mnoge ideje morale biti i doista su bile transformirane u procesu prilagodbe na novi društveni i znanstveni kontekst (vidi Ash, 1985; Graumann, 1976). Jednako je tako istinito da je Hitler ispraznio veći dio srednje Europe od svakoga i svega što je postojalo u socijalnoj psihologiji. U taj se vakuum ulila “američka psihologija” u godinama nakon 1945.; emigranti se nisu vraćali.

U desetljećima nakon Drugog svjetskog rata u Americi a potom i Europi zapravo su se dogodile, pored stalnog metodološkog dotjerivanja, dvije teorijske promjene: *prijelaz s biheviorističkog stajališta na kognitivističko i prijelaz s teorije šireg na teorije užeg dometa*. Obje promjene nisu ograničene na socijalnu psihologiju, nego se odnose na psihologiju općenito. Dok se bihevioristički pristup može široko okarakterizirati kao uglavnom američko dostignuće (koje duguje ključne postavke Pavlovljevoj psiho-logiji), često se tvrdilo da je promjena ili pomak prema kognitivističkom pristupu nastao, ili je barem bio olakšan, pojavom geštalt psihologije u Americi. Povijesna je činjenica da se prvi pregled kognitivne teorije u *Udžbeniku socijalne psihologije* (Scheerer, 1954) odnosio zapravo na geštalt psihologiju. Situacija se drastično promijenila kada je, četrnaest go-dina kasnije, Zajonc (1968b, str. 391) naslijedio Scheerea u *Priručniku*, zamijetivši “s iznenađenjem kako malo imamo zajedničkog s prethodnom generacijom socijalnih psihologa”. Kognitivni procesi su tada shvaćani uglavnom kao “dinamika u podlozi društvenog ponašanja” (str. 391). Situacija se tada opet promijenila: kognicija je počela značiti obradu informacija (Markus i Zajonc, 1985).⁴ Danas je manje zanimljivo socijalno ponašanje nego njegova kognitivna reprezentacija, koja prethodi (npr. planira-nje), prati (npr. monitoring) i slijedi (npr. pamćenje) ponašanje (vidi 5., 6. i 7. poglavlje).

Zajedno s postupnom transformacijom primjene socijalne kognicije svjedoci smo bujanja i sužavanja socijalno-psihologijskih teorija. Za povjesničara psihologije, model se, izgleda, ponavlja. Baš kao što su se u doba procvata biheviorizma vrste učenja ubrzano množile, sada je koncept kognicije, čini se, stvorio mnogo mini-teorija koje su, istodobno, težile proširiti se preko cijelog područja socijalne psihologije.

Još je jedna socijalna promjena uočena u razvoju američke socijalne psihologije u posljednjih 25 godina, a to je promjena od relativno niskog statusa i marginalne pozicije unutar psihologije na uglednije mjesto bliže središtu. Za Berscheida (1992, str. 531) čak je očigledno "da se socijalna psihologija pojavila kao središnji stožer za veliki dio suvremene psihologije", što je procjena koja, ako uopće to jest, vrijedi za mnoga nova područja primijenjene socijalne psihologije: zajednicu, okolinu, zdravlje, pravo, organizaciju (vidi 18. poglavlje).

Socijalna psihologija u Europi

Stanje socijalne psihologije u poslijeratnoj Europi može se teško razumjeti bez dijalektike prekooceanske razmjene. S jedne strane, tu je američka "natu-ralizacija". Za psihologiju u cjelini, Koch (1985, str. 25) je uvjerljivo tvrdio da kakav god je povijesno mogao biti europski doprinos - engleska post-darvinovska komparativna psihologija, ruske pavlovljevske koncepcije, geštalt-emigracija, otkriće Piageta, "čak" fenomenologija i, svakako, neopozitivistička filozofija bečkog kruga - sve je bilo zdušno prihvaćeno, promišljeno i transformirano u nešto američko, djelomično stopljeno s autohtonim biheviorizmom, i potpuno individualističko. Odlučnost i energiju kojom je to bilo ostvareno omogućila je rana i masovna institucionalizacija. Koch je, kao i drugi prije njega, bio uvjeren da je kulturalna atmosfera sklona pragmatizmu i eksperimentalizmu u svim područjima života, olakšala procvat psihologije kao nove znanosti "za koju se činilo da obećava predviđanje i kontrolu ljudskog djelovanja" (Koch, 1985, str. 22). "Naturalizirana" i institucionalno ojačana psihologija u Sjedinjenim je Državama ubrzo brojnošću nadmašila i prevagnula nad nastojanjima u drugim zemlja-ma. Psihologija je postala izvozna roba gdje god je bila potrebna, a potreba je bila najveća u poslijeratnoj Europi, iako u raznim državama u različitoj mjeri i iz različitih razloga. Ono što se kasnije kritički nazivalo "amerikanizacijom" europske (npr. njemačke) psihologije (vidi Cartwright, 1979. str. 85) bila je ustvari nadasve potrebna i dobro primljena rekonstrukcija i internacionalizacija društvenih znanosti uz američku pomoć. Termin "amerikanizacija" može biti opravdan samo onoliko koliko su ideje, problemi i njihova rješenja bili prihvaćeni i prenijeti nekritički.

Kakvo je bilo stanje socijalne psihologije u Europi prije rata? Bez odgovarajuće institucionalizacije samo su pojedini znanstvenici imali neka-kvo zanimanje za socijalnu psihologiju. Na primjer, u Engleskoj je

4 Za promjene u značenju (socijalne) kognicije vidi Graumann (1987b).

bio Bartlett, čije je glavno djelo *Pamćenje* (1932), tek nedavno izazvalo zanimanje među kognitivnim socijalnim psiholozima. U Švicarskoj je pak bio Piaget, koji je mnogobrojnim knjigama o dječjem razvoju također pridonio našoj današnjoj koncepciji socijalizacije (vidi 3. poglavlje) i to uglavnom svojom usmjerenošću na moralni razvoj (Piaget, 1932a). U Njemačkoj je bio Moede; on je svojom prvom eksperimentalnom grupnom psihologijom (Moede, 1920) već prije impresionirao Floyda Allporta (1924), a bio je tu i Hellpach, osnivač (kratkotrajnog) prvog Instituta za socijalnu psihologiju 1921. godine i autor prvog sistematskog njemačkog udžbenika socijalne psihologije (Hellpach, 1933). Ipak, nitko od tih ili drugih europskih znanstvenika nije bio utemeljitelj ili posrednik socijalno-psihologijske tradicije; niti su osnovali znanstvenu zajednicu socijalnih psihologa. Nakon 1933. Hitler je pridonio njihovu razdvajanju.

Tako je bilo u Europi nakon 1945. godine. Iako je bilo pojedinaca i timova koji su se bavili socijalno-psihologijskim istraživanjima i podučavanjem na različitim europskim sveučilištima, bili su “nesvjesni međusobnog postojanja, ... komunikacija je postojala uglavnom između svakog pojedinog centra i Sjedinjenih Država”, kako je naveo prvi uvodni članak u *European Journal of Social Psychology*, 1971. Američka je inicijativa bila prva koja je 1950-ih, počevši od Osla, okupila sociologe i socijalne psihologe iz sedam europskih zemalja u svrhu interdisciplinarnog međukulturalnog proučavanja prijete i odbijanja (Schachter i sur., 1954). No, trebao je još jedan pokušaj, ponovo potaknut od američkih psihologa, da bi se položili temelji stalnog okupljanja europskih socijalnih psihologa.

Kada je, 1966. godine osnovano Europsko udruženje eksperimentalne socijalne psihologije (European Association of Experimental Social Psychology, EAESP), ono je ubrzo postalo nukleus znanstvene zajednice socijalnih psihologa Europe. Od male grupe sredinom 1960-ih preraslo je u veliku zajednicu koja je obuhvaćala većinu europskih socijalnih psihologa. Od njezina osnutka tijekom “hladnog rata” jedan je od ciljeva Udruženja bilo uključivanje socijalnih psihologa iz Istočne Europe u rastuću komunikacijsku mrežu.⁵ Kako bi se to postiglo, redovito su se održavale tzv. istočno-zapadne konferencije, uglavnom u socijalističkim i neutralnim zemljama, sve dok 1992. godine nije svakom EAESP članu omogućeno slobodno sudjelovanje.

Prvotna ovisnost o sjevernoameričkoj socijalnoj psihologiji bila je povoljno prihvaćena. Ipak, nedostatak uzajamnosti u prekoceanskom razmjenjivanju ideja izazivao je žaljenje, uglavnom u onih osnivača europskog udruženja koji su priželjkivali socijalnu psihologiju karakteristično europskog porijekla. Tajfel i Moscovici su među prvima izrazili to nezadovoljstvo i potrebu za identitetom socijalne psihologije u Europi. Oni su, svaki na svoj način, tražili društveniju socijalnu psihologiju nego što je bila ona utemeljena i razvijana u Americi. Kritičari američke socijalne psihologije opetovano su tvrdili da je ona sjedinjena s “kulturnim etosom” “samodovoljnog individualizma” (Sampson, 1977, str. 769). Suprotno tome, Tajfel i njegovi učenici

5 Među njima su Hiebsch i Vorweg (1980) iznijeli eksplicitno marksističku socijalnu psihologiju.

naglašavali su *društvenu dimenziju* individualnog i grupnog ponašanja, tj. stupanj do kojeg je naše iskustvo i ponašanje uklop-ljeno i oblikovano svojstvima kulture i društva u kojem živimo (Tajfel, 1981; 1984). Društvo, međutim, “ima vlastitu strukturu koja se ne može odrediti prema osobinama pojedinaca” (Moscovici, 1972, str. 54). Stoga, “socijalna psihologija može i mora uključiti u svoje teorijske i istraživačke preokupacije izravno bavljenje odnosom između ljudskog psihološkog funkcioniranja i ukupnih socijalnih procesa i događaja koji to funkcioniranje uobličavaju i njime su oblikovani” (Tajfel, 1981, str. 7).

Može biti da raznolikost društvenih i kulturnih sredina karakteristična za Europu pobuđuje takvo veće zanimanje za društveni (tj. kulturalni) kontekst i socijalnog ponašanja i njegova psihološkog ispitivanja. Briga za društveni kontekst je vidljiva, na primjer, u Tajfelovim proučavanjima stereotipa, predrasuda i međugrupnog ponašanja te iz Moscoviceva rada o socijalnom utjecaju, manjinama i socijalnim reprezentacijama (vidi tako-đer Israel i Tajfel, 1972; Jaspars, 1986). Ipak, u sliku raznolikosti spada i to da mnogi centri socijalnopsihologijskog istraživanja u Europi nisu bili za-hvaćeni europskim traženjem identiteta. Oni i dalje “prate na udaljenosti i s potrebnom zadržskom sukcesivne plime i oseke američke socijalne psihologije” (Tajfel, 1981, str. 6), i ne razlikuju se zamjetljivo, u teoretiziranju i istraživanju, od bilo kojeg centra u Sjevernoj Americi. No, na pitanje ima li sveukupne promjene u orijentaciji u europskoj socijalnoj psihologiji, ili, je li ograničena na nekoliko istaknutih protagonista, kao što se pita Jaspars (1986, str. 12), najmanje što se može odgovoriti o “europeizaciji” socijalne psihologije jest da je uspjela izazvati učestaliju i življu interakciju među psiholozima. Najznačajniji forum je EAESP i sastanci, časopis i monografije koje ono sponzorira. Drugi pozitivni pokazatelji su: prvi europski udžbenici socijalne psihologije s priložima iz nekoliko europskih zemalja i iz Sjeverne Amerike (Moscovici, 1973, 1984; Tajfel i Fraser, 1978; prvo izdanje ove knjige); te novija godišnja izdanja *European Review of Social Psychology*, europske kopije uspješnog sjevernoameričkog časopisa *Advances in Experimental Social Psychology*.

» Sažetak i zaključci

Povijest socijalne psihologije pripremljena za europske udžbenike očito je pisana iz europske perspektive. Sažeto, to znači da ako naglašavamo europsku pozadinu suvremene socijalne psihologije, istodobno moramo priznati da je u modernom obliku socijalna psihologija “uvelike sjevernoamerički fenomen” (Jones, 1985) i da je to tako u međunarodnim razmjerama. Europska pozadina ne nalazi se samo u prvim spomenutim filozofskim problemima, koje je kasnije preuzela socijalno-psihologijska znanost. Tu su također “njemački korijeni eksperimentalne tradicije” (Pepitone, 1981) i posljednji, ali ne i najmanje značajan, utjecaj europskih emigranata poput Katona, Lazarsfelda, Heidera, Kohlera, Wertheimera i, prije svih, Lewina, koji su uglavnom kroz svoje utjecajne američke učenike pomogli u oblikovanju moderne socijalne psihologije.

Socijalna psihologija kakva je predstavljena u ovom udžbeniku nije (i ne treba biti) temeljno drukčija od onoga što postoji u Sjevernoj Americi. Ipak, moguće je iskazati razliku. Na temelju neformalnog anketiranja po-štom i osobnim uspoređivanjem udžbenika, Scheerer (1922, 1933a) je stekao dojam o "raskoraku između ostvarenja u europskoj i sjevernoameričkoj socijalnoj psihologiji koji je sve veći" (1992, str. 184). Njegov uzorak od otprilike 80 socijalnih psihologa, članova EAESP i njihovih sjevernoameričkih kolega iz Društva za eksperimentalnu socijalnu psihologiju (SESP), izgleda da se slažu da je američka socijalna psihologija individualističnija, ahistorična, etnocentrična i laboratorijski orijentirana više nego što je to socijalna psihologija u Europi (1993a, str. 549). U odnosu prema istraživačkim temama, čini se da postoji slaganje da Europljani imaju više sklonosti prema "odnosima među grupama, socijalnom identitetu i socijalnom utjecaju u smislu grupnih čimbenika" (1992, str. 184), dok je u Americi socijalna kognicija pojedinca, konceptualizirana kao obrada i pohranjivanje informacija, preferirana istraživačka tema i "ključni pravac razvoja" (str. 188). Logika i tumačenje ovih procjena prema Schereru su da u Sjevernoj Americi i Europi postoje različiti temeljni pravci razvoja zbog različitih orijentacija: tamo je "pojedinač i njegovo funkcioniranje", ovdje su "društvene i kulturalne determinante kognicije i ponašanja" (1993a, str. 520). Ako je takvo naglašavanje potkrijepljeno reprezentativnim podacima, Jos Jasparsov prediktivni argument za "nastupajuće doba socijalne psihologije u Europi" može biti potvrđen: "Krećemo se ... u smjeru istraživanja sve izrazitijeg socijalnog ponašanja u odnosu prema širem društvenom kontekstu i tu smo da bi rezultate naših istraživanja postavili na teorijski smislen način prema stvarnim društvenim pitanjima" (Jaspars, 1980, str. 427). (Za dodatne procjene statusa i trendova u socijalnoj psihologiji vidi Leary, 1987; i Manstead, 1990.)

I nadalje može ostati otvoreno pitanje hoće li to "doba koje dolazi" nastati "uvođenjem društva u laboratorij" (Jaspars, 1980, str. 426) ili ulaskom u polje društvenih sila izvan laboratorija. No, kako je socijalna psihologija, kao što smo pokušali pokazati, započela u mnogo širem opsegu i sa širim programom, ali je "suzila svoj zadatak da bi postigla znanstvenu prihvatljivost uporabom eksperimentalnih metoda" (Jaspars, 1986, str. 13), ona sada, baveći se pravim društvenim pitanjima, može biti prihvaćena kao društvena znanost.

» PITANJA ZA RASPRAVU

» KLJUČNI POJMOVI

Grupna svijest	Pristup usmjeren na pojedinca
Hedonizam	Psihologija mase
Individualizam	Sociologija
Mentalna zaraza	Sugestija
Pozitivizam	Utilitarizam
Pristup usmjeren na društvo	Völkerpsychologie

1. Po čemu se razlikuju dvije tradicije "psihologijske socijalne psihologije" (PSP) i "sociologijske socijalne psihologije" (SSP)?
2. Koja su neka od središnjih pitanja koja je proučavala socijalna misao i socijalna filozofija prethodeći pojavi socijalne psihologije?
3. Što se podrazumijeva pod izrazom "grupna svijest" i kako se njime objašnjavalo ponašanje gomile?
4. Obrazložite glavne karakteristike Völkerpsychologie.
5. Koje su osnovne sličnosti i razlike između američkog i europskog pristupa socijalnoj psihologiji?
6. Kada se socijalna psihologija prvi put pojavila kao prepoznatljiva disciplina i koje su bile najznačajnije promjene otada?

» PRIJEDLOZI ZA DALJNJE ČITANJE

- » Nema tiskane povijesti socijalne psihologije koja bi bila sveobuhvatna, suvremena i kritički pisana. Slijedi literatura koja je drugi izbor.
- » Allport, G.W. (1968) The historical background of modern social psychology. U: G. Lindzey i E. Aronson (ur.), *Handbook of Social Psychology* (vol. 1), 2. izdanje. Reading, MA: Addison-Wesley, 1-80. Ovo poglavlje poja-vilo se u prvom izdanju *Handbook-a* 1954. godine i opet, iako skraćeno, u trećem izdanju 1985. Usprkos greškama i drugim nedostacima, to je najčešće citiran izvor povijesti socijalne psihologije. Ocrta va europsku pozadinu moderne američke socijalne psihologije.
- » Berscheid, E. (1992) A glance back at a quarter century of social psychology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 525-33. Selektivna i personalna retrospektiva o širenju socijalne psihologije u Sjedinjenim Državama između 1965. i 1990. koju je napisala jedna od vodećih autorica u području socijalno-psihologijskih istraživanja.
- » Festinger, L. (ur.) (1980) *Retrospections on Social Psychology*. New York: Oxford University Press. Napisana od autora koji pripadaju trima akademskim generacijama Istraživačkog centra za grupnu dinamiku (Research Center for Group Dynamics), koji je osnovao Kurt Lewin, knjiga predstavlja vrlo osobnu i povijesno ograničenu, ali veoma čitljivu retrospektivu nekih vodećih američkih stručnjaka moderne socijalne psihologije.
- » Jones, E.E. (1985) Major developments in social psychology during the past four decades. U: G. Lindzey i E. Aronson (ur.), *Handbook of Social Psychology* (vol. 1), 3. izdanje. New York: Random House, 47-107. Kao neophodna dopuna prethodno citiranom Allportovu poglavlju, članak iznosi novija dostignuća socijalne psihologije u Sjevernoj Americi. Referencije na istraživanje u Europi proizvoljne su i rijetke.
- » Karpf, F.B. (1932) *American Social Psychology: its origins, development, and European background*. New York: Macmillan. Sveobuhvatna i učena povijest europske prošlosti moderne socijalne psihologije. Preporuča se čitateljima koje zanima povijest. Osuvremenjeno izdanje za razdoblje do 1951. objavljeno je 1952. kao *American social psychology - 1951*. *American Journal of Sociology*, 2, 187-93.
- » Patnoe, S. (1988) *A Narrative History of Experimental Social Psychology - The Lewin Tradition*. New York: Springer Verlag. Intervjuirane su dvije generacije američkih studenata i učenika Kurt Lewina, ukupno 20 socijalnih psihologa. Opisali su svoje školovanje u okviru "levinijanske tradicije" te govore o svom doprinosu socijalnoj psihologiji.
- » Sahakian, W.S. (1982) *History and Systems of Social Psychology*, 2. izdanje. Washington: Hemisphere. Jedina tiskana sveobuhvatna povijest socijalne psihologije koja daje pregled ne samo osnovnog razvoja nego i psihoanalitički pristup, socijalnu etologiju i sociobiologiju. Historiografska vrijednost izdanja uvelike je umanjena greškama i prevelikim pojednostavljivanjima.
- » Scherer, K.R. (1992) Social psychology evolving. A progress report. U: M. Dierkes i B. Bievert (ur.), *European Social Science in Transition. Assessment and Outlook*. Frankfurt: Campus, 178-243. Izvještaj o novijim dostignućima američke i europske socijalne psihologije na temelju neformalnog, poštom provedenog, ispitivanja među otprilike 80 članova EAESP i SESP.

» KLJUČNO ISTRAŽIVANJE

- Cartwright, D. (1979). Contemporary social psychology in historical perspective. *Social Psychology Quarterly*, 42, 82-93.